

UVOD

1. Naslov

Aristotelov korpus kakva danas poznajemo sadrži dvije *Analitike*, *Prvu* i *Drugu*. Podjela na *Prvu* i *Drugu Analitiku* nije Aristotelova, nego potječe od nekoga kasnijeg izdavača. Nalazimo je, primjerice, kod Diogena Laertija, koji spominje devet knjiga *Prve Analitike* i dvije knjige *Velike Druge Analitike* (5.23). Budući da Diogenov popis sadrži još neke naslove koji sugeriraju da pokrivaju sadržaj srodan sadržaju *Analitika* (npr. *Silogizmi* ili *Metodika*), nije jasno odgovaraju li, i u kojoj mjeri, *Analitike* koje nalazimo u Diogenovu popisu onome što nalazimo u *Analitikama* kakve danas čitamo.

U svakom slučaju, naslov *Analitika* (ili, točnije, *Analitike*, τὰ ἀναλυτικά) potječe od samog Aristotela. Kada upućuje na nešto o čemu je govorio u tome djelu, jednostavno kaže „u *Analitikama*“ (npr. u *Nikomahovoj Etici* 8.3.1139b27, b32; *O tumačenju* 10.19b31; *Topici* 7.3.153a11–12; *Metafizici* Z.11.1037b8; *Eudemovoj Etici* 2.10.1227a10–11 itd.). Nije sasvim jasno zašto se odlučio baš za taj naslov. Izraz τὰ ἀναλυτικά upućuje na zbirku analiza ili razludžba, ili na spise u kojima se nešto analizira ili razlučuje na sastavne elemente. U *Prvoj* se *Analitici* analiziraju ili svode (ἀναλύειν, „analizirati“ često se rabi kao sinonim s ἀνάγειν, „svoditi“, usp. Bonitz, *Index Aristotelicus s.v. ἀναλύειν*) silogizmi, tako što se npr. razlučuju na premise od kojih se sastoje, ili se pak silogizmi jedne figure svode na silogizme druge figure. No nije jasno zašto bi Aristotel baš to izdvojio kao razlog da *Analitike* nazove tako kako ih je nazvao. S druge strane, u dva-

ma odlomcima *Druge Analitike* prilog „analitički“ (*ἀναλυτικῶς*) suprotstavlja prilogu „logički“ ili „općenito“ (*λογικῶς*) (1.22.84a7–8, 84b1–2). Nešto dokazati logički ili općenito znači dokazati to na osnovi polazišta koja vrijede općenito, a ne samo za predmet o kojemu se raspravlja, dok u spomenutim odlomcima Aristotel nešto dokazuje analitički, to jest polazeći od onoga što vrijedi specifično za predmet o kojemu tamo raspravlja, naime demonstraciju. No ni odatle se ne može ništa zaključiti o pravom razlogu izbora naslova *Analitike*. Naposljetku, analitička metoda istraživanja u geometriji, u kojoj se postupa tako da se polazi od lika koji se želi konstruirati te se ide unatrag, kako bi se došlo do polazne točke od koje može započeti konstrukcija, Aristotelu je dobro poznata. U *Etikama* tvrdi da se deliberacija, kao metoda praktičnog istraživanja ili rasuđivanja, zasniva na analitičkoj metodi kakvom se koriste geometričari: polazi se od cilja koji se želi ostvariti te se traži konkretna radnja koja se može učiniti kako bi se cilj ostvario (usp. *Nikomahova Etika* 3.3.1112b20–24). Pritom se cilj od kojega se polazi može usporediti s hipotezama kako se rabe u teoretskim znanostima (*Eudemova Etika* 2.10.1227a8–9; 1227b29–30; pretpostavljam da misli na matematiku). No nije neposredno jasno ima li izbor naslova *Analitike* ikakve veze s metodom onodobne matematike.

2. Prva i Druga Analitika

U svakom slučaju, *Prvu* i *Drugu Analitiku* Aristotel je zamislio kao jedinstveni spis, *Analitiku*, i jedan način na koji bismo mogli pokušati razumjeti smisao njegova projekta u *Drugoj Analitici* jest da tome spisu pristupimo kao dijelu te cjeline. Sasvim jasnu potvrdu za to da je Aristotel *Analitiku* shvaćao kao jedinstveni spis nalazimo u njegovim riječima na početku *Prve* i koncu *Druge Analitike*. *Prvu Analitiku* tako započinje sljedećim riječima:

Najprije treba kazati o čemu je ovo istraživanje i što je njegov predmet (*περὶ τί καὶ τίνος ἢ σκέψις*). Ono je o demonstraciji (*περὶ ἀπόδειξιν*), a njegov je predmet demonstrativno znanje (*ἐπιστήμης ἀποδεικτικῆς*). Nakon toga treba odrediti što je premisa, što je termin, a što silogizam, te kakav je to potpuni silogizam, a kakav nepotpuni; nakon toga treba odrediti što za jednu stvar znači biti ili ne biti u drugoj kao cjelini te na što mislimo pod „predicirati se svakom“ ili „predicirati se nijednom“. (1.1.24a10–15)

Dakle, *Analitike – Prva i Druga* zajedno – su o demonstraciji i njihov je predmet demonstrativno znanje. No demonstracija je vrsta silogizma: demonstracija je, ugrubo govoreći, takav silogizam u kojemu su premise i konkluzija nužne i u kojemu se u premisama, k tome, razotkriva uzrok ($\alpha\tau\tau\omicron\nu$) zbog kojega konkluzija vrijedi, tako da takav silogizam čini objašnjenje ($\alpha\iota\tau\acute{\iota}\alpha$) konkluzije. (O razlici između objašnjenja i uzroka usp. dolje, odjeljak 5 i komentare uz 1.2.71b9–16 i 2.11.) Demonstrativno znanje je pak znanje koje imamo o konkluziji ako smo je u stanju demonstrirati, to jest ako smo u stanju sastaviti takav silogizam. Demonstracija i demonstrativno znanje tema su *Druge Analitike*, dok su tema *Prve Analitike* silogizam i njegovi dijelovi, premise i termini, kao i ono o čemu govori u nastavku navedenog odlomka. Budući da je demonstracija vrsta silogizma, teme *Prve* i *Druge Analitike* stoje u odnosu vrste i roda (usp. *Prva Analitika* 1.4.25b28–31) – *Prva* raspravlja o rodu, silogizmu, a *Druga* o vrsti, demonstraciji i demonstrativnom znanju – s time da je glavna tema *Analitika* u cijelosti zapravo ono što se obrađuje u *Drugoju Analitici*. Rasprava o silogističkom zaključivanju, kao središnja tema Aristotelove logike, u službi je rasprave o demonstraciji i demonstrativnom znanju.

No prve dvije rečenice navedena odlomka mogli bismo prevesti i drukčije:

Najprije treba kazati o čemu je ovo istraživanje i čemu pripada. Ono je o demonstraciji, a pripada demonstrativnom znanju.

Takav prijevod nudi nam drukčiju sliku načina na koji Aristotel opisuje svoj pothvat u *Analitikama*. Naime, prema takvu prijevodu ispada da imamo dva pitanja – što je predmet istraživanja koje se provodi u *Analitikama* i čemu to istraživanje pripada – a ne samo jedno, kako je sugerirano u prvom prijevodu. Odgovor na prvo pitanje jasan je: predmet istraživanja je demonstracija. Odgovor na drugo pak pitanje otprilike je ovaj: to istraživanje pripada demonstrativnom znanju ili znanosti, bilo u tom smislu da je ono i samo demonstrativno znanje ili znanost bilo u tom smislu da je dio demonstrativnog znanja ili znanosti, s obzirom na to da svatko tko se bavi nekom demonstrativnom znanošću mora znati i što su silogizam i demonstracija (usp. Striker 2009, 72). Varijantu takva razumijevanja nalazimo primjerice kod Aleksandra iz Afrodizijade, koji u svojem komentaru *Prve Analitike* (9.5–19) Aristotelove uvodne rečenice shvaća ovako: predmet *Analitika* je demonstracija, a demonstrativno znanje ili znanost je dispozicija posjedovanjem koje istraživač može proučavati demonstraciju – u tom smislu istraživanje koje se provodi u

Analitikama pripada demonstrativnom znanju. Na zaobilazan način to potvrđuje i uvodna rečenica u posljednje poglavlje *Druge Analitike*, drugi odlomak koji potvrđuje jedinstvo *Analitika*:

Dakle, očito je što je silogizam, a što demonstracija te kako nastaju, a to ujedno vrijedi i za demonstrativno znanje (jer to je isto). (2.19.99b15–16)

Demonstracija i demonstrativno znanje jedno su te isto. Naime, demonstrativno znanje je vrsta dispozicije, ili znanje u potencijalnom smislu, a demonstracija je, jednostavno, konkretna aktualizacija te dispozicije, ili znanje u aktualnom smislu – ako imam demonstrativno znanje da p , onda to znači da mogu proizvesti demonstraciju da p , i ta demonstracija nije ništa drugo nego moje znanje da p u aktualiziranom obliku. Budući da je demonstracija vrsta silogizma, demonstrativno je znanje u nekom smislu isto što i silogizam. U sličnom duhu početak *Prve* i konac *Druge Analitike* tumači i i Filopon u svojem komentaru *Prve Analitike* (9.28–32).

Aleksandar i Filopon su, po mome mišljenju, na pravom tragu: *Druge Analitika* nije samo rasprava o demonstraciji i njezinim obilježjima nego i o intelektualnoj dispoziciji koja omogućuje sastavljanje demonstracija. No to nam ne govori puno o odnosu *Prve* i *Druge Analitike*, jer nije jasno u kojoj je mjeri, i je li uopće, i *Prva Analitika* aktualizacija te dispozicije. Tko zapravo posjeduje tu dispoziciju i čemu točno ona služi? Kako bismo barem donekle rasvijetlili ta pitanja, trebamo se kratko osvrnuti na ono što Aristotel naziva demonstrativnim znanjem.

3. Demonstrativno znanje

Izraz *ἐπιστήμη ἀποδεικτική*, koji sam dosad prevodio „demonstrativno znanje“, može se prevesti i „demonstrativna znanost“ – *ἐπιστήμη* može značiti i „znanje“ i „znanost“. Dakle, može značiti, s jedne strane, intelektualnu dispoziciju, spoznajni odnos koji imamo prema nekoj činjenici kada smo u stanju demonstrirati je, to jest silogistički izvesti iz nužnih premisa koje razotkrivaju njezin uzrok, te, s druge strane, može značiti skup iskaza – od kojih su neki konkluzije, a neki premise demonstracije – koji zajedno obuhvaćaju jednu domenu tako što se odnose na jedinstveni rod ili predmet istraživanja i tako čine znanost. Aristotel rabi *ἐπιστήμη* i *ἐπιστήμη ἀποδεικτική* u obama značenjima. Štoviše, on smatra da jedino

pojedinačnom području, razlikuju valjani od nevaljanih argumenata, kao i prihvatljivi načini držanja nečega istinitim od neprihvatljivih. Očito je, također, da ta sposobnost pretpostavlja poznavanje *Analitika*, prije svega *Druge Analitike*.

5. O ovome prijevodu

Može se činiti da je prevoditelj antičkih filozofskih tekstova, osobito Aristotela, u svome poslu suočen s dvjema dilemama. Prva se dilema svodi na pitanje treba li težiti što doslovnijemu prijevodu, koji što je moguće više oponaša izvornik, ili je dopušteno, čak i poželjno, stvarati opisni ili interpretativni prijevod, koji radi jasnoće ili nekih drugih razloga u većoj ili manjoj mjeri odstupa od izvornika. Druga se dilema tiče odabira nazivlja: treba li težiti uporabi isključivo hrvatskoga nazivlja, čak i u slučajevima u kojima ne postoji uobičajeni hrvatski izraz, ili možemo prednost davati posuđenicama i usvojenicama, osobito iz latinskoga?

Obje su dileme lažne. Prva je lažna zbog razloga koji su očiti svakome tko je pokušao razumjeti Aristotela čitajući izvornik. Često nam nije jasno kako razumjeti značenje pojedinog veznika ili prijedloga, a kamoli fraze, i prijevod tada jednostavno mora odražavati određeni interpretativni odabir. Osim toga, pokušati prevesti *Drugu Analitiku* iole doslovno značilo bi stvoriti više-manje nečitljiv hrvatski tekst. Uostalom, i izvornik je često takav: Aristotel je u ovome spisu često pretjerano koncizan i površan, a formulacije mu znaju biti prilično nezgrapne. Ne vidim razloga zašto bi se to pokušavalo prenijeti u hrvatski. Dakle, doslovni prijevod *Druge Analitike* ili je nemoguć ili nepoželjan. To, naravno, ne znači da je dopušteno otići u drugu krajnost i umjesto prijevoda ponuditi parafrazu. Jednostavno, moguće je imati prijevod koji je točan i vjeran izvorniku, a da točnost i vjernost ne znače doslovnost. U slučaju teksta *Druge Analitike* točnost i vjernost shvaćam kao da uključuju i, tamo gdje je to uistinu neophodno, dodavanje izraza koje ne nalazimo u izvorniku, zamjenjivanje množine jedninom i obrnuto, uporabu širih fraza tamo gdje se Aristotel koristi skraćenim oblicima itd.

Druga je dilema lažna zato što počiva na barem dvjema pogrešnim pretpostavkama. Prva pogrešna pretpostavka jest ta da je izravno prevođenje s grčkoga, neposredovano latinskim, u svakom slučaju bolje. No ne vidim zašto bi bilo bolje. Ako zaobilazimo latinizam „akcident“ i Aristotelovo *συμβεβηκός* prevodimo izravno, što možemo dobiti? Izrazi „pri-

godak“, „dogodak“ i sl., kojima se pokušava izravno prevesti *συμβεβηκός*, niti pokrivaju značenja što ih taj izraz ima kod Aristotela niti oponašaju etimologiju grčkoga, koju Aristotel očito ima pred očima. Kako god, u nakani da zaobidem latinizam „univerzalno“, pokušali prevesti *καθόλου* („općenito“, „opće“, „općeno“, „sveopće“ itd.), nećemo dobiti ono što Aristotel želi tim izrazom (zapravo, dobit ćemo nešto što je dosta udaljeno od toga). To vrijedi i za slučajeve u kojima latinizam ima isti oblik kao i grčki izraz, kao što je „silogizam“ (*συλλογισμός*). Možemo se, naravno, koristiti npr. izrazom „doumak“ umjesto „silogizam“, no time se dosta udaljujemo od Aristotela, barem zato što za njega izvođenje silogizama nije posao uma, nego znanja. Isto tako, ako umjesto „premissa“ za Aristotelovu *πρότασις* uporabimo npr. „prednjak“ ili „pretpostavka“, time nepotrebno stvaramo zbrku. „Prednjak“ više odgovara onome što se u stoičkoj logici naziva *ἡγούμενον* („antecedent“), a i nije jasno zašto bi Aristotelovu *πρότασις* shvaćali kao nešto što se nalazi ispred (a ne npr. iznad) konkluzije. *πρότασις* jest pretpostavka konkluzije, ali značenja izraza „pretpostavka“ i *πρότασις* nipošto se ne podudaraju (vidi i dolje). Ukratko, „akcident“, „univerzalno“, „silogizam“ i „premissa“ manje su loši izbori od hrvatskih inačica i dokaz su da brzopleto pridržavanje načela prema kojemu je uvijek bolje jednostavno izabrati neki hrvatski oblik nije poželjno.

Druga i s prethodnom usko povezana pogrešna pretpostavka jest ta da je dilema „ili internacionalizam ili hrvatski izraz“ isključiva, to jest da prevoditelj u svakom slučaju mora birati ili jedno ili drugo. No to je iznimno kruto shvaćanje kako samog jezika tako i filozofskog nazivlja. Odabir prijevodnoga izraza ovisi o mnogo čimbenika, no prije svega o značenju izvornoga termina u određenom kontekstu. Taj kontekst može varirati – ponekad je to odlomak, ponekad čitav spis, a ponekad korpus pojedinog autora. *Druga Analitika* dobar je primjer spisa u kojemu se značenje istoga izraza može mijenjati od odlomka do odlomka, i to sam nastojao slijediti u prijevodu. No odabir prijevoda ovisi i o nijansama, koje čitatelja mogu zavesti na krivi trag. Kada upućuje na supstrat, to jest na ono što leži u osnovi svojstvima, *ὑποκείμενον* je, mislim, bolje prevoditi „podmet“ nego „subjekt“ (čak ni „predmet“ ne bi bilo loše.) No kad je riječ o *ὑποκείμενον* u gramatičkom kontekstu, „subjekt“ je vjerojatno bolje, iako gramatički i ontološki kontekst kod Aristotela nije uvijek lako razlikovati. Kad već u hrvatskome imamo „potvrđivanje“ i „nijekanje“ koji dobro odgovaraju Aristotelovim *κατάφασις* i *ἀπόφασις*, nisu nam potrebne „afirmacija“ i „negacija“, riječi koje u sebi sadrže određene nijanse koje mogu zbuniti. S druge strane, osim latinizma „demonstracija“

nemamo ništa što bi odgovaralo Aristotelovu izrazu ἀπόδειξις („dokaz“ to sigurno nije – vidi dolje), a od pretraživanja starih rječnika i spisa u potrazi za nekom hrvatskom inačicom, kao i od kovanja novog izraza ne vidim neke koristi. Točnije, ne vidim nikakve *filozofske* koristi. Nastojanje da se za svaki filozofski pojam pronade ili stvori zadovoljavajući hrvatski izraz jezikoslovci mogu smatrati poželjnom i važnom zadaćom. Filozofski gledano, bojim se da takav pothvat nije toliko zanimljiv i važan, ali ni ostvariv.

U Grčko-hrvatskom kazalu na koncu knjige nalazi se popis stotinjak izraza iz *Druge Analitike* i njihovih hrvatskih prijevoda, kao i mjesta na kojima se nalaze. Ovdje ću kratko objasniti desetak najvažnijih izraza.

αἰτία „objašnjenje“; αἴτιον „uzrok“. Izrazi dolaze iz pravnog konteksta: αἴτιος je „krivac“ ili „vinovnik“, onaj tko je odgovoran za određeno djelo, dok je αἰτία „optužba“, to jest opis onoga što je krivac počinio. Odraz te distinkcije može se naći u filozofskoj literaturi, primjerice u Platonovu *Fedonu* (96a–100a) i u ranom stoicizmu (usp. Frede 1987, 129–130), pri čemu se pod αἴτιον razumije entitet koji je odgovoran za određenu promjenu ili stanje stvari, a pod αἰτία objašnjenje načina na koji je αἴτιον odgovoran. Iako Aristotel, po svemu sudeći, inače ne slijedi to razlikovanje, u *Drugoj Analitici* možemo ga naći, i to prvenstveno u dvama važnim odlomcima (1.2.71b9–16 i 2.11; usp komentar, a za 2.11 i Leunissen 2010, 176–197). Zato sam se odlučio za spomenute prijevode. Doduše, αἴτιον sigurno nije „uzrok“ u onom smislu u kojem se izraz „uzrok“ rabi u modernoj filozofiji. „αἴτιος τοῦ x“ možemo shvatiti i prevoditi kao „odgovoran za x“, no ostaje nam problem s imenicom.

ἀπόδειξις „demonstracija“; ἀποδεικνύναι „demonstrirati“; δεικνύναι „dokazati“. ἀπόδειξις je vrsta silogizma, to jest silogizam koji polučuje znanje (συλλογισμὸς ἐπιστημονικός). Da bi silogizam bio ἀπόδειξις, on mora ispuniti nekoliko uvjeta, od kojih su najvažniji ti da mora proizlaziti iz premisa koje su nužne i univerzalne te u kojima se nalazi uzrok konkluzije. ἀπόδειξις nije jednostavno dokaz jer dokazati u *Drugoj Analitici* nije isto što i demonstrirati. Nešto demonstrirati znači sastaviti silogizam koji polučuje znanje i koji ispunjava spomenute uvjete, dok nešto dokazati znači jednostavno opravdati to ili u manje strogom smislu riječi pokazati da je istinito.

ἀρχή „polazište“. U *Metafizici* (Δ.1) Aristotel nabraja različita značenja izraza ἀρχή, i uzmu li se u obzir ta značenja, ἀρχή je najbolje prevesti „počelo“ ili „princip“. No u *Drugoj Analitici* Aristotel pod ἀρχή misli zapravo

samo na jednu stvar: na prvi član demonstracije, bilo da je riječ o premisi ili premisama ili pak o njezinim ili njihovim terminima. ἀρχή je jednostavno ono što je u demonstrativnom silogizmu prvo (usp. I.2.72a6–7), to jest ono od čega demonstrativni silogizam polazi. Zato je najbolje koristiti se nekim što neutralnijim i drugim konotacijama što je manje opterećenim izrazom, tako da sam se odlučio za „polazište“.

ἐπιστήμη „znanje“, „znanost“; ἐπίστασθαι „znati“. Najčešće je iz konteksta jasno kada Aristotel misli na znanje, a kada na znanost (primjerice, tamo gdje nalazimo množinu sigurno je riječ o „znanostima“), iako je odabir prijevoda ponekad ipak stvar interpretacije. Uz izraz ἐπιστήμη potrebno je dati dvije napomene.

Prvo, pored glagola ἐπίστασθαι i imenice ἐπιστήμη Aristotel se u *Drugoj Analitici* koristi i glagolima εἰδέναι, γιγνώσκειν i γνωρίζειν te imenicom γνώσις. Odnos između značenjâ tih izraza nije sasvim jasan. Najčešće se koristi εἰδέναι, i to obično u istom značenju kao i ἐπίστασθαι. Ponekad i γιγνώσκειν ima isto značenje, no taj glagol najčešće upućuje ili na nižu vrstu znanja nego što je ona koja se opisuje s ἐπίστασθαι i ἐπιστήμη ili pak na rod u koji spadaju ἐπίστασθαι i ἐπιστήμη. Burnyeat (1981, 2011) zaključuje da je najširi rod εἰδέναι, čije su glavne vrste ἐπίστασθαι i γιγνώσκειν, dok Bronstein (2016, 19–20) smatra da najširi rod, to jest najopćenitiju vrstu znanja, čini γνώσις (to jest γιγνώσκειν i γνωρίζειν), čije su vrste ἐπιστήμη (to jest ἐπίστασθαι), kao znanje u strogom smislu riječi, i γνώσις (to jest γιγνώσκειν i γνωρίζειν), kada se taj izraz rabi kako bi uputio na znanje u nižem smislu nego što je ἐπιστήμη.

Drugo, što se tiče prijevoda, „znanje“ i „znati“ nisu, naravno, jedini mogući prijevodi ἐπιστήμη i ἐπίστασθαι. Daljnja je mogućnost da te izraze prevedemo kao „znanstveno znanje“ i „znanstveno znati“ („znati u znanstvenom smislu“, „imati znanstveno znanje“). Glavni povod za odabir takvih prijevoda jest činjenica da su Aristotelovi uvjeti za ἐπιστήμη puno stroži od naših uvjeta za znanje, tako da se može činiti da on zapravo govori o specifičnoj, znanstvenoj vrsti znanja. No kao što bi trebalo biti jasno iz ovoga Uvoda (usp. osobito odjeljak 3) i komentara, Aristotela ne zanima specifična vrsta znanja, nego ga zanima jednostavno što znači znati, u bezuvjetnom smislu riječi. Osim toga, kako sam spomenuo, εἰδέναι, što nesumnjivo znači jednostavno „znati“, u *Drugoj Analitici* rabi se uglavnom kao istoznačnica s ἐπίστασθαι. Među nekim interpretima nalazimo tendenciju da se ἐπιστήμη shvati kao „razumijevanje“ (*understanding*; usp. Kosman 1973; Burnyeat 1981, 2011; Barnes 1993), i to zato što

ἐπιστήμη uključuje sposobnost da se daje objašnjenje, dok je u modernoj filozofiji znanje (*knowledge*) više vezano uza sposobnost opravdavanja istinitog vjerovanja. Barem tri razloga govore protiv toga prijedloga. Prvo, moglo bi se tvrditi da je moderni pojam zapravo osiromašeni pojam znanja, i stoga on ne bi trebao predstavljati kriterij kako prevesti ἐπιστήμη. Drugo, ako se „razumijevanje“ shvati i kao „shvaćanje“, onda je razumijevanje bliže umskoj spoznaji, to jest neposrednom zahvaćanju, poimanju ili prepoznavanju polazišta ἐπιστήμη, nego onome što Aristotel naziva ἐπιστήμη. Naposljetku, „razumjeti“ ne mora značiti „moći dati objašnjenje“ – naprotiv, u njemačkoj filozofskoj tradiciji, od Diltheya naovamo, „objašnjenje“ (*Erklären*) je posao prirodnih, a „razumijevanje“ (*Verstehen*) posao duhovnih znanosti.

καθόλου „univerzalno“. καθόλου doslovno znači „o cjelini“ ili „prema cjelini“: *B* pripada *A*-u καθόλου ako pripada cijelome *A*-u ili *A*-u uzetom kao cjelina. Vrste pripadanja Aristotel definira na početku *Prve Analitike* (1.1.24a18–20): „Pod ‘univerzalno’ mislim na ‘pripadati svakome’ ili ‘ne pripadati nijednome’, pod ‘djelomično’ mislim na ‘pripadati nekome’, ‘ne nekome’ ili ‘ne svakome’, a pod ‘neodređeno’ mislim na ‘pripadati’ bez dodatka ‘univerzalno’ ili ‘djelomično.’“ Dakle, *B* pripada *A*-u univerzalno ako pripada svakoj instanci *A*-a. U *Drugoj Analitici* Aristotel navodi strože kriterije (usp. 1.4 i komentar uz 1.1.71a30–b8). καθόλου, dakle, označava način pripadanja nečega nečemu. No τὸ καθόλου može označavati i ono što pripada na taj način, i tada je riječ o onome što je univerzalno ili univerzaliji.

λαμβάνειν „uzeti“, „pretpostaviti“, „dobiti“, „shvatiti“. λαμβάνειν je jedan od najčešćih glagola u *Drugoj Analitici*. U najširem smislu riječi, označava način na koji dobivamo premise. Ponegdje je važno naglasiti da pozadinu rasprave čini dijalektički kontekst, u kojemu se premise uzimaju ili dobivaju od sugovornika, a ponegdje se jednostavno može kazati da se premise pretpostavljaju. Na dva mjesta (1.4.73a24 i 2.10.93b33) vjerojatan smisao jest „shvatiti“.

ὅρος „termin“, „definicija“; ὅρισμός „definicija“. ὅρος znači „granica“, „međa“, a u matematici se tim izrazom referira na članove omjera (kao npr. u Euklid, *Elementi* 5, definicija 8). Izgleda da se Aristotel koristi s obama značenjima. ὅρος je kod njega „ono u što se razlučuje premisa, to jest predikat (τὸ κατηγορούμενον) i ono čemu se predicira <to jest subjekt> (τὸ καθ’ οὗ κατηγορεῖται)“ (*Prva Analitika* 1.1.24b16–17). Dakle, ὅροι su članovi premise (pa stoga i silogizma), ali u nekom smislu i

njezine granice. Zato je ὄρος u tome značenju najbolje prevesti „termin“ (prema latinskome *terminus* „granica“) jer odgovarajući hrvatski izraz nemamo. Termin koji se ne javlja u konkluziji jest srednjak (μέσον), a ostali termini su krajnji termini ili krajnjaci (ἄκρα) (Aristotel ima kompliciranije objašnjenje razlike između srednjaka i krajnjakâ; usp. *Prvu Analitiku* 1.4.25b35–37).

No ὄρος i ὀρισμός znače i „definicija“, a povod za uporabu upravo tih izraza možda je u činjenici da definicija neke stvari razgraničava ili omeđuje tu stvar u odnosu na druge stvari. Odnos između ὄρος (kada je riječ o definiciji) i ὀρισμός nije sasvim jasan. Izgleda da Aristotel rabi ὄρος kao skraćenicu od ὀρισμός (usp. Chiba 2010, 219) i da pomoću ὄρος upućuje samo na *definiens*. No u *Drugoj Analitici* u tome nije dosljedan (ponekad i ὀρισμός upućuje samo na *definiens*), pa je najbolje ostaviti „definicija“ kao prijevod obaju izraza.

οὐσία „bit“, „supstancija“, „biće“. U vezi s izrazom οὐσία postoji jedna temeljna distinkcija: možemo govoriti ili o (1) οὐσία naprosto, bez dodatka, ili o (2) οὐσία nečega. U *Metafizici* Z, H i Θ nalazi se Aristotelov ambiciozan pokušaj davanja jedinstvenog objašnjenja οὐσία, koje obuhvaća (1) i (2). U *Drugoj Analitici* prevladava upotreba (2), u kojoj οὐσία označava bit ili esenciju nečega ili, kako to Aristotel formulira, ono što nečemu znači *biti* (τὸ τί ἦν εἶναι ἐκάστω, o čemu usp. komentar uz 1.22.82b37–83a1 i 2.6.92a6–19). Nije jasno u kojoj mjeri, i da li uopće, Aristotel u *Drugoj Analitici* posjeduje razvijenu ontologiju sa supstancijom u središtu, bilo onakvu kakvu je razvio u *Kategorijama* bilo onakvu kakvu nalazimo u središnjim knjigama *Metafizike*. U svakom slučaju, on i ovdje očito smatra da su οὐσίαι fundamentalna vrsta stvari, tako da je prijevod „supstancija“, kada se οὐσία rabi u značenju (1), opravdan, iako mi se čini da u jednom slučaju ima smisla koristiti se izrazom „biće“ jer οὐσία tamo ne upućuje na fundamentalnu vrstu stvari, nego jednostavno na ono što postoji.

πράγμα „stvar“. *πράγμα* može značiti i „činjenica“ i „stvar“, i iako bi u slučaju drugih Aristotelovih spisa možda bilo potrebno u prijevodu se koristiti obama izrazima, u kontekstu *Druge Analitike* najsigurnije je držati se prijevoda „stvar“ i pretpostavljati da ta riječ obuhvaća i ono što u filozofiji nazivamo stvarima i ono što nazivamo činjenicama. Primjerice, u definiciji znanja (1.2.71b9–11) Aristotel kaže da mislimo da nešto znamo „kada mislimo da poznajemo objašnjenje zbog kojeg stvar jest (*πράγμα ἐστίν*)“. *πράγμα* tu može upućivati kako npr. na činjenicu da svi *A* jesu *B*

tako i na stvar kao što je grom ili led. Uostalom, znati da grom jest znači znati da svakoj instanci groma pripada svojstvo *biti buka u oblacima koja nastaje zbog ugasnuća vatre u oblacima*.

πρότασις „premissa“. Izraz pripada dijalektičkom kontekstu i vjerojatno je skovan u Platonovoj Akademiji. Po svemu sudeći, potječe od glagola προτείνειν u značenju „ponuditi“, „predložiti“. πρότασις je, dakle, nešto što se sugovorniku u dijalektičkoj argumentaciji nudi na prihvaćanje ili odbijanje (prvenstveno u obliku pitanja (usp. *Topika* 1.10.104a8–11), a onda i u obliku izjavne rečenice). Odras toga nalazi se i u *Drugoј Analitici* (usp. npr. 1.2.72a8–11). Stoga se πρότασις može prevesti i „propozicija“, no u kontekstu *Druge Analitike* najsigurnije držati se izraza „premissa“.

συλλογισμός „silogizam“; συλλογιζέσθαι „izvesti silogizam“, „silogistički izvesti“. Aristotel definira silogizam ovako: „Silogizam je argument (λόγος) u kojemu, ako su postavljene neke stvari, iz nužnosti proizlazi nešto drugo od onoga što je položeno time što položene stvari jesu to što jesu“ (*Prva Analitika* 1.1.24b18–21). Među interpretima postoji tendencija da se συλλογισμός prevede i shvati kao „dedukcija“, a ne „silogizam“, jednostavno zato što ta definicija pokriva više nego što je obuhvaćeno Aristotelovim silogizmima (usp. Barnes 1993, 83; Smith 1989, 106). Budući da razumijevanje *Druge Analitike* ne ovisi o rješenju toga problema, odlučio sam se pridržavati tradicionalnijeg prijevoda.

συμβεβηκός „akcident“; κατὰ συμβεβηκός „akcidentalno“. Usp. komentare uz 1.4.73a37–b1, 73b5–10, 73b10–16; 1.6.75a18–37; 1.19.81b18–29, ali i 1.2.71b9–19.

ὑπάρχειν „pripadati“, „vrijediti“. Umjesto „*A* je *B*“ Aristotel se obično koristi formulacijom „*B* pripada *A*-u“, vjerojatno zato što takva formulacija pokriva šire područje mogućih odnosa između *A* i *B* nego što je „*A* je *B*“ ili „*B* se predicira o *A*-u“ (usp. *Prva Analitika* 1.36). ὑπάρχειν se u *Drugoј Analitici* najčešće rabi kada se želi kazati da nešto pripada nečemu, no ponekad i u značenju „biti“ ili „vrijediti“.

ὑποκείμενον „podmet“. ὑποκείμενον je u *Drugoј Analitici* ono što postoji u bezuvjetnom ili apsolutnom smislu riječi (npr. Sokrat ili Mjesec), dakle ne zato što postoji nešto drugo (2.2.90a12). Suvremenim jezikom govoreći, ὑποκείμενον je krajnji nositelj svojstava ili akcidenata, za koje se kaže da jesu ili postoje s obzirom na neki podmet jer su uvijek svojstva nečega. Izrazom ὑποκείμενον označava se i predmet znanosti, to jest rod o kojemu znanost raspravlja (1.7.75b1). Stoga je sigurnije prevesti ga „podmet“

nego „subjekt“. Zapravo bi odgovarao i izraz „predmet“, kako i prevodim na jednome mjestu (2.3.91a11).

6. Napomena o grčkom tekstu

Tekst *Prve i Druge Analitike* tijekom srednjeg vijeka i renesanse obilno je prepisivan – u razdoblju između 9. i 16. stoljeća nalazi se u više od stotinu rukopisa (Ross 1949, 93–95; Detel 1, 103). Najstariji među njima je Ambrosianus 490, koji potječe iz 9. stoljeća (u Waitzovoj (1844–1846) notaciji rukopis *n*), a osobito se ističu još pet rukopisa: Urbinas gr. 35 (*A*, kasno 9. ili rano 10. st.), Marcianus 201 (*B*, 955.), Coislinianus 330 (*C*, 11. st.), Laurentianus 72.5 (*d*, 11. st.) i Vaticanus gr. (*c*, 11. st.).

Ovdje otisnuti tekst odgovara Rossovu izdanju (1949, 1964), a ono se dosta oslanja na Waitzovo (1844–1846), koje se temelji na najobuhvatnijem kolacioniranju rukopisa. I tekst i prijevod sam, radi lakšeg praćenja, razlomio na manje cjeline i ponegdje prešutno izmijenio Rossovu interpunkciju. Na sedamnaest mjesta odstupam od Rossova teksta, prihvaćajući, u najvećem broju slučajeva, Barnesove prijedloge: 72a8, 9 ἀντιθέσεως Barnes, *d*] ἀποφάνσεως Ross; 72b8 ἄλλως Barnes, *ABCdn*] ὅλως Ross; 75b25 καθόλου Barnes, edd.] καθ' ὅλου Ross; 75b28 τοιοῦτον conj. Bonitz] οὔσης Ross; 75b34 τοιαῦδ' Barnes, *C*] τοιοῦδ' Ross; 76b36 λέγονται Barnes, codd.] λέγεται Ross; 83b24 καὶ τοῦτο καθ' ἑτέρου om. Barnes; 86a12 τὸ Barnes, *ABd*] τὴν Ross; 88a16 καὶ εἰ τὸ Barnes] καίει, τῷ Ross; 90a10 τὴν οὐσίαν om. Barnes; 91a30 τοῦτου Barnes, codd.] τοῦτο Ross; 91b10 τὸ B secl. Ross; 91b18 εἶτ' Barnes, *Bd*] εἶτ' Ross; 92a4 συλλογισμός conj. Bonitz] ὀρισμός Ross; 93a10 τὸ Barnes, codd.] τοῦ Ross; 94a35 τοῦ Barnes, *ABdn*²] τὸ Ross; 94a36 ὄν om. Barnes.

Ovom bih se prilikom htio zahvaliti Matici hrvatskoj, koja je prihvatila prijedlog da se ova knjiga objavi, Damiru Barbariću, koji je višestruko zaslužan za njezino objavljivanje te Luki Boršiću i Josipu Talangi na nekoliko korisnih savjeta i komentara.